INHOUDSOPGAVE

	PAGINA
1 Ligging, grenzen en omvang	2
2 Landschappelijke structuur	4
3 Infrastructuur	10
4 De stad Delden	13
5 Bevolking	15
6 Middelen van bestaan	16
7 Sociale en culturele voorzieningen	19
8 Ontwikkeling 1850 - 1940	23
Bronnen	27
Bijlagen	29

HET OVERSTICHT
Zwolle, mei 1990.

1 Ligging, grenzen en omvang

De gemeente Stad Delden ligt in het zuidwestelijke deel van Twente en grenst in het noorden, zuiden en westen aan de gemeente Ambt Delden en in het oosten aan Hengelo. Het bestuurlijke en administratieve centrum van de onderhavige gemeente is het plattelandsstadje Delden. De ligging van Stad Delden in Twente is aangegeven op **kaart 1**.

De gemeente Stad Delden ontstond op 1 juli 1818 door splitsing van de gemeente Delden in twee bestuurlijke eenheden. Het voormalige stadgericht Delden (de stad en naaste omgeving) werd gemeente Stad Delden; het westelijke gedeelte van het voormalige richterambt Delden (de buurschappen Azelo, Bentelo, Deldenerbroek, Deldeneresch, Hengevelde of Wegdam, Wiene of Weddehoen en Zeldam of Kotwijk) werd gemeente Ambt Delden. Uit het oostelijke deel van het genoemde richterambt was op 28 november 1811 de gemeente Hengelo ontstaan. Met uitzondering van een grenswijziging in 1970, waardoor een gebied van 336 ha met 442 inwoners van de gemeente Ambt Delden overging naar Stad Delden, heeft de oppervlakte van de onderhavige gemeente sinds 1818 geen veranderingen ondergaan.

Op 1 januari 1988 besloeg het totale grondgebied van de gemeente Stad-Delden een oppervlakte van 5.87 km^2, waarvan 0.11 km^2 binnenwater breder dan zes meter. Het aantal inwoners bedroeg op die datum 7.521 en het aantal woningen 2.634. Dit komt neer op een bevolkingsdichtheid van 1.306 inwoners en een woningdichtheid van 457 eenheden per km^2 land. Ter

vergelijking: het bevolkingsdichtheidscijfer voor Twente als geheel bedroeg op 1 januari 1988 400, het woningdichtheidscijfer 149.

2 Landschappelijke structuur

2.1. Geologie

Het huidige landschap van de gemeente Stad Delden is in grote lijnen bepaald door processen uit de laatste twee geologische perioden en de mede daarop gebaseerde vormen van bodemgebruik door de eeuwen heen. Tijdens de op één na laatste ijstijd in het Pleistoceen, dat ca. 2.500.000 jaar geleden begon, baande vanuit Scandinavië oprukkend landijs zich in de vorm van langgerekte lobben een weg door het dal van de Regge en de Dinkel en stuwde het aanwezige materiaal, dat in vroegere tijden door deze rivieren en de zee was afgezet, aan de zijkanten op tot langgerekte heuvelruggen. De rug van gestuwd materiaal die het oostelijke deel van de gemeente Ambt Delden van noord naar zuid doorkruist, wordt vanwege de geringe hoogte geen stuwwal genoemd, maar een glaciale storingszone. Het betreft hier een zogenaamde "glaciale storingszone".

Toen het landijs zich terug trok, bleef op de oude afzettingen een niet of nauwelijks water doorlatende laag keileem achter: een door het landijs meegevoerd en gevormd mengsel van keien, grind, grof zand en leem. In een groot deel van de gemeente bevindt deze keileem zich vrij dicht aan de oppervlakte. Het afstromende smeltwater vormde erosiegeulen, waarvan ten noorden van de bebouwde kom nog restanten in het landschap aanwezig zijn.

Tijdens de laatste ijstijd van het Pleistoceen bereikte het opnieuw vanuit het noorden voortschuivende landijs Nederland niet. Wel heersten hier arctische

omstandigheden, waardoor de wind als gevolg van het ontbreken van een vegetatiedek vrij spel had en vat kreeg op de losse bodemdeeltjes. Het hele grondgebied van de gemeente Stad Delden werd bedekt onder een plaatselijk dikke laag dekzand, waardoor het reliëf een nivellering onderging.

Op het Pleistoceen volgde het Holoceen, waarin het klimaat geleidelijk milder werd, de zeespiegel begon te stijgen en de vegetatie weer een kans kreeg zich te ontwikkelen. Vanwege de ligging op de glaciale storingszone in het Reggedal ontbraken hier grote komvormige terreindepressies, waaruit het overtollige water geen uitweg vond. Daardoor bleef de vorming van uitgestrekte veengebieden achterwege. Daarentegen zetten de vele beken in het gebied ten oosten van de huidige bebouwde kom grote hoeveelheden kleiachtig zand af. Deze en de andere genoemde geologische formaties met de daarop ontstane bodemsoorten zijn ingetekend op **kaart 2**.

2.2. Bodemgesteldheid en landschap

De eerste bewoners in het onderhavige gebied vestigden zich op de gestuwde rug en de dekzandkoppen en -welvingen, zo dicht mogelijk bij de verschillende waterlopen. Hier konden zij beschikken over stevige grond voor huizenbouw en voor de aanleg van akkers, terwijl op de lager gelegen vochtige beekdalgronden in het oostelijke deel van het gemeentelijke grondgebied natuurlijke groengronden voorkwamen en/of wei- en hooilanden aangelegd konden worden. De niet voor akkerbouw en rundveehouderij bruikbare schrale zandgronden, waarop na het kappen van de eertijds aanwezige bossen de heidevelden ontstonden, dienden als graasgebied voor de schapen en voor het steken van plaggen ten behoeve van de mestbereiding. Op de schrale zandgronden ten westen van de stad aan weerszijden van de weg naar Goor werden al vroeg met houtwallen en/of hagen omzoomde groenlandkampen aangelegd.

Vanwege de beperkte oppervlakten die voor akkerbouw in aanmerking kwamen, werden de akkers gezamenlijk aangelegd en ontstond er één groot aaneengesloten bouwlandcomplex: de Deldener Esch, waarvan de binnen de huidige gemeentegrenzen van Stad Delden gelegen Molen Esch, de Tijen Esch, de Greekerinckskamp en de Peperkamp onderdelen uitmaakten. Verder bevond zich een kleine bouwlandkamp op een dekzandopduiking in het uiterste noordoosten van de gemeente.

Eeuwenlange bemesting van de van nature vrij onvruchtbare es met een mengsel van bosstrooisel, heideplaggen en de uitwerpselen van het vee (potstalmest) vormde een vruchtbare bodem met een cultuurdek van meer dan 30 cm, de zogenaamde enkeerdgronden. De vruchtbaarheid van de vochtige natuurlijke wei- en hooilanden in de Deldenermars (tegenwoordig Deldenermors) bleef op peil door de regelmatig terugkerende overstromingen van de beken, die voor de aanvoer van vruchtbaar slib zorgden.

De bouw-, wei- en hooilanden en de woeste gronden vormden de

samenstellende delen van het zogenaamde Middeleeuwse ontginnings- of esdorpenlandschap, dat in 1850 in grote delen van de gemeente nog vrijwel onaangetast aanwezig was. Tegenwoordig is daarvan niet veel meer over. Er vond door het verbeteren van bestaande groengronden en het omzetten van bouwlanden in grasland een belangrijke uitbreiding van het areaal weiland plaats. Daarentegen verdween een groot gedeelte van de cultuurgrond door uitbreiding van de bebouwing en het uitbouwen van de infrastructuur verdween.

2.3. Bodembeheer en ontginningen
Toen vanaf ongeveer de negende eeuw de bevolking vrij snel begon toe te nemen en de voor het agrarische bedrijf noodzakelijke woeste gronden dreigden te verdwijnen, ontstonden overal in Twente marke-organisaties, die het gebruik van de woeste gronden dienden te reguleren. Ruimtelijk gezien was de marke een aaneengesloten oppervlakte woeste grond, die door de eigenaars of pachters van de volgewaarde erven gemeenschappelijk beheerd werd. Later werd de functie van de marke-organisatie uitgebreid met onder andere de zorg voor een goede afwatering.

Het grondgebied van de huidige gemeente Stad Delden lag geheel in de marke Delden, die ter onderscheiding van de gelijknamige nederzetting gewoonlijk met Groote Boermarke werd aangeduid en één van de vijf marken van Ambt Delden vormde. In de markegronden van de Groote Boermarke hadden behalve de gewaarden ook de burgers van de stad Delden verschillende gebruiksrechten. Sinds het begin van de zestiende eeuw hebben de burgers het recht van beweiding en plaggen maaien op de de Deldener Mars, hetgeen gedurende drie eeuwen aanleiding was tot geschillen met de bewoners van Twickel. Aan deze onenigheden kwam in 1837 een einde toen de Deldener Mars juridisch verdeeld werd. De rechten van de stad en de overige partijen werden toen vastgelegd. Aan de geschillen tussen de gewaarde boeren en de burgers kwam pas definitief een einde nadat op 30 juni 1845 een plan tot verdeling van de gemeenschappelijke gronden werd vastgesteld. Een groot deel van de niet in cultuur gebrachte gronden, waarvan de verdeling in hoofdzaak geschiedde naar woonhuizen en bezit aan bouwland, kwam in handen van de bewoners van Kasteel Twickel, die in 1685 het markerichterschap van de betreffende marke-organisatie verworven hadden. Het bestuur van de marke berustte aanvankelijk bij de markegenoten onder voorzitterschap van de markerichter of holtrichter.

Twickel is ontstaan uit het in 1347 door de toenmalige drost van Twente, Herman van Twicklo, aangekocht erve Eysink. Dit was één van de leengoederen van de bisschop van Utrecht was. Herman liet de boerderij afbreken en iets zuidelijker ervan een nieuw groot huis bouwen, dat de naam "Twickel" kreeg. De belening van het Eysink aan opeenvolgende generaties Twickelo, waarvan verschillende voor een bepaalde tijd de functie van drost van Twente uitoefenden, geschiedde op grond van hun status als "Dienstman". Dienstman

betekende dat men de bisschop "diensmandiensten" verschuldigd was, bijvoorbeeld het ten alle tijde een "reijsig paard" (= reisvaardig paard) beschikbaar hebben en bereid te zijn met harnas, tuig en "speese of ander gewere" de bisschop te dienen.

De dienstmannen woonden aanvankelijk op de bisschoppelijke hoven, waarvan er in Twente zes waren. Twee daarvan lagen in het richterambt Delden, te weten één te Delden en één te Wiene. Aanvankelijk waren ook dit gewone erven, maar al spoedig werden ze versterkt en verbouwd tot burchten ("castrum"). Dienstmannen heetten daarom ook wel borchmannen. In sommige gevallen verkregen zij de rechten van van een havezate. Rond 1830 werd de hof te Delden verkocht aan G.J. Averink, die het goed in 1868 doorverkocht aan Twickel. De hof omvatte toen ruim 71 ha. In 1936 brandde de hof af en werd niet herbouwd. Ze lag aan de Deldener Esch, dicht bij de boerderij Ottenhof (Twickelerlaan).

Het kasteel werd de kern van een landgoed dat in de loop van de tijd uitgroeide tot één van de grootste in Nederland. Door aankoop en huwelijk en vooral als gevolg van de verdeling van de markegronden rond 1850 leidden achtereenvolgens vijf generaties Van Twickelo (1347-1537), de Van Raesfelts (1537-1676), de Van Wassenaers Obdam (1676-1831) en de Van Heeckerens (1831-1936) tot een uitgestrekt landgoed. Het had in 1986 een totale oppervlakte van ruim 4.000 ha, verspreid over de gemeenten Stad en Ambt Delden, Wierden, Borne en Hengelo.

Daarnaast behoorden er de landgoederen Lage in Duitsland (280 ha) en Brecklenkamp (256 ha) en uitgestrekte bezittingen bij Wassenaar, Zevenaar, Borculo, Dieren en Lochem bij. In 1953 werden het kasteel Twickel met inventaris, archief en alle bezittingen in de gemeenten Ambt en Stad Delden, Hengelo, Borne en Wierden ondergebracht in de "Stichting Twickel"; in 1975 volgden ook de overige bezittingen.

Hoewel in de Franse Tijd de bewoners van kasteel Twickel een groot deel van de privileges verloren, bleven ze uit hoofde van hun positie als grootgrondbezitters en functie als markerichters een belangrijke rol spelen in de landschappelijke (ruimtelijke), economische, sociale en culturele ontwikkeling van zowel de gemeente Stad Delden als van Ambt Delden.

De ruimtelijke ontwikkeling uitte zich hoofdzakelijk in een uitbreiding van het grondbezit van landgoed Twickel en het in cultuur brengen van de heidevelden en de natuurlijke wei- en hooilanden. De belangrijke man in dit verband was Jacob Derk Carel, baron van Heeckeren, die een actief aankoopbeleid voerde en "ter bevordering van de reinheid" bij alle boerderijen vernieuwingen aan liet brengen.

De belangrijkst uitbreiding van het bezit vond plaats door de verdeelsleutel die bij de markeverdelingen werd toegepast. Die was namelijk gebaseerd op het bezit aan onroerende goederen. Besloeg landgoed Twickel in 1726

binnen de grenzen van de huidige gemeente Ambt Delden in totaal een oppervlakte van 852 ha (98,6 ha in Benteloo, 29,3 ha in Azeloo, 90,5 ha in Deldenerbroek, 26 ha in Weddehoen, 550,2 ha in Deldener Esch en 57,4 ha in St. Anna) en lagen de bezittingen toen nog geheel binnen de grenzen van de gemeente Ambt Delden, in 1876 had het in de gemeenten Ambt en Stad Delden samen een oppervlakte van 2.270 ha. Het aantal erven bedroeg toen 140, waarvan enkele in Stad Delden. Alleen al van de in totaal 860,1 ha van de Groote Boermarke viel 504,6 ha (59%) toe aan de bewoners van kasteel Twickel. Van de toegewezen gronden bestond 499,3 ha uit heidegronden, waarvan in 1867 16,3% was omgezet in bouwland, 8,7% in weiland, 2,2% in hakhout en 5,9% in bos. Woeste gronden kwamen in dat jaar in de toenmalige gemeente Stad Delden niet meer voor.

Met het in cultuur brengen van woeste gronden in de gebieden die door de grenswijziging van 1970 aan het gemeentelijke grondgebied werden toegevoegd, kon pas met succes begonnen worden aan het einde van de negentiende eeuw, toen de introductie van kunstmest een einde maakte aan het tot dan toe bestaande tekort aan (zeker voor de individuele boeren) betaalbare mest. De heidevelden en de overstromingen van de beken verloren daardoor hun functie als mestleveranciers. Op grote schaal werden daarna met behulp van kunstmest de schrale zandgronden in cultuur gebracht en werd de kwaliteit van de wei- en hooilanden in combinatie met ontwatering sterk verbeterd. Met uitzondering van het Oonksveld in de na 1940 grotendeels beboste Galgenmaten is in de gemeente Stad Delden tegenwoordig geen woeste grond meer aanwezig.

2.4. Waterbeheersing

De voor de productiviteitsverhoging van de vochtige natuurlijke wei- en hooilanden in het oostelijke deel van de gemeente noodzakelijke verbeteringen van de waterafvoer kwamen relatief pas laat op gang. Dit werd onder meer veroorzaakt door technische problemen als de aard van reliëf en bodemformaties, de vaak onaantastbare rechten van de eigenaren van de vele watermolens en een sterke weerstand onder de bewoners van het gebied. Zij wilden lange tijd niet meewerken omdat zij hoge kosten vreesden en tot de introductie van de kunstmest aan het einde van de vorige eeuw de natuurlijke bemesting van de groengronden door de buiten hun oevers tredende Regge en de beken niet konden missen. Verschuivingen in het produktieplan van voornamelijk akkerbouw naar veeteelt, waardoor de behoefte aan meer en beter grasland sterk toenam en het invoeren van nieuwe produktiemethoden als het op peil houden van de vruchtbaarheid van de landbouwgronden in de tweede helft van de negentiende eeuw werd de roep om een snellere afvoer van overtollig water steeds groter.

De gewenste verbeteringen van de waterhuishouding in de gemeente Stad Delden kwamen tot stand in het kader van de regulatie van de Regge, waartoe voor het hele stroomgebied van die rivier in 1883 een waterschap werd opgericht. In de eerste

verbeteringsronde (1894-1913) werd de Regge gekanaliseerd, toen mede nog uit oogpunt van de bevordering van de scheepvaart. Ter ontlasting van de kom van Almelo, waar zich van oudsher een groot deel van het naar het westen afstromende water verzamelde, werd een overlaat van de Oelerbeek naar de Twickelse Vaart gerealiseerd. De afvoercapaciteit van de beken onderging een forse verbetering in de in 1925 gestarte tweede verbeteringsronde in het Reggedal. Dit gebeurde door kanalisatie, de bouw van stuwen, sluizen en overlaten en verbetering van de aansluiting op de Regge. Hoewel in eerste instantie bedoeld als waterweg, betekende het gereed komen van het Twentekanaal en de zijtak naar Almelo verreweg de belangrijkste verbetering van de waterhuishouding in de gemeente.

Tegenwoordig behoort het hele grondgebied van Stad Delden tot het waterschap "Regge en Dinkel", dat in 1957 tot stand kwam door samenvoeging van "De Regge" en het in 1942 opgerichte waterschap "De Benedendinkel". In 1970 werd ook het tot dan toe nog niet in waterschapsverband opgenomen gebied van de Bovendinkel er aan toegevoegd.

3 Infrastructuur

(kaart 4)

3.1. Waterwegen

In de economische ontwikkeling van de gemeente Stad Delden hebben waterwegen een grote rol gespeeld. De indirekt voor de stad Delden belangrijke, van oorsprong natuurlijke waterweg de Regge was wel bevaarbaar, maar het vervoer van mensen en goederen kon slechts met grote moeite geschieden. In natte winters was navigeren uiterst riskant door een teveel aan water, terwijl in een droge zomer de scheepjes herhaaldelijk aan de grond liepen. In dat geval wierpen de schippers een dam in de rivier op. Was het waterpeil voldoende gestegen, dan werden de "stuwen" doorgestoken en dreven de schepen met de kunstmatig opgewekte vloed mee, totdat ze opnieuw vastliepen. De vaart op de Regge werd in hoofdzaak uitgevoerd door schippers uit Enter met hun bekende "zompen". Deze schuiten waren speciaal ontwikkeld voor de vaart in ondiep water: ze hadden een platte bodem en een rechte voor- en achtersteven.

Om Twente dichter bij Zwolle en de economische centra in het westen van Nederland te brengen, liet de toenmalige eigenaar van Twickel, Carel George graaf van Wassenaer Obdam, na goedkeuring te hebben gekregen van de marken Delden en Enter en de belanghebbende "goedsheren" (leden van een markegenootschap), in de jaren 1771/72 geheel voor eigen rekening en zoveel mogelijk over eigen grond de Twickelse Vaart aanleggen. Enerzijds was deze verbinding van Delden met de Regge bedoeld voor de afvoer van hout, anderzijds voor de aanvoer van grondstoffen voor de opkomende Twentse textielindustrie. Vóór die

tijd moesten bijvoorbeeld de ruwe katoen en garens uit Engeland per schuit via Zwolle over de Vecht en de Regge worden aangevoerd tot het Huis Cattęler en de daarbij gelegen herberg "Binnen Gerrit" onder Enter. Vandaar gingen de grondstoffen per vrachtwagen over de toen nog onbestrate wegen via Delden naar Hengelo, Enschede en Oldenzaal. Voortaan was transport per schip mogelijk tot iets ten oosten van de Stad Delden, waar bij het eindpunt een haven aangelegd werd (Carelshaven) en een hijskraan (1774) tot stand kwam. Iets ten zuiden van de haven verrees een houtzaagmolen, die oorspronkelijk door wind werd aangedreven en later door respectievelijk stoom en elektriciteit. De vaart liep van Carelshaven in de richting van het kasteel, om halverwege de bedding van de in de Deldener Mars ontspringende Flierbeek te volgen en vóór het kasteel langs naar de Noordmolen te stromen. Daar werd de lozing van de Oeler- of Azelerbeek gewijzigd in een overloop en in westelijke richting de vaart gegraven. Bij Enter werd ook weer gebruik gemaakt van een oude beek, om uiteindelijk iets ten noorden van "Bin'n Gait" in de Regge uit te monden.

Ondanks tegenwerkingen van inwoners van de marke Enter (gemeente Wierden) kwam de 11 kilometer lange vaart, die twee schutsluizen had, eind 1774 gereed. Omdat de betreffende zelfstandige boeren alleen grond wilden afstaan op voorwaarde dat de direkte toegang tot hun eigen landerijen gewaarborgd bleef, werden maar liefst twintig bruggen gebouwd. Om ook in droge tijden te kunnen blijven varen, werden in het bos bij de Azeler Watermolen en in de buurt van de plaats, waar de Flierbeek en het kanaal samenkomen, speciale reservoirs aangelegd.

Nam na de aanleg van de Overijsselsche Kanalen rond het midden van de negentiende eeuw de scheepvaart op de Regge en de Twickelse Vaart al sterk in betekenis af, de komst van de spoorwegen betekende voor beide scheepvaartwegen de genadeklap. De kanalisatie van de Regge tussen 1894 en 1911 had uit oogpunt van het stimuleren van de scheepvaart dan ook geen enkel effect. In 1873 maakte het laatste scheepje gebruik van de Twickelse Vaart, werd de haven gedempt en viel de hijskraan ten prooi aan de slopershamer. De schippersherberg en de houtzaagmolen bleven tot op heden bestaan.

De stad Delden werd per schip weer bereikbaar na de aanleg van het Twentekanaal, waardoor een direkte aansluiting verkregen werd op een netwerk van grote en minder grote waterwegen. De aanleg van het kanaal begon in maart 1930, toen bij Zutphen de eerste spade in de grond werd gezet. In juli 1933 werd het eerste pand en de sluis met het gemaal te Eefde geopend. Vervolgens werd in augustus 1935 het pand tussen het sluizencomplex te Eefde en dat ten zuidoosten van de stad Delden in gemeente Ambt Delden voor de scheepvaart opengesteld en in mei 1936 het laatst pand tussen dit sluizencomplex en Enschede.

3.2. Wegen

Afgebakende wegen kwamen in de

Middeleeuwen in de gemeente Stad Delden nauwelijks voor. Wanneer een karrespoor onbegaanbaar was geworden, legde men een nieuw spoor aan. Op deze wijze ontstonden bundels van "wegen" die zich richtten op een voorde, brug of stad; plaatsen die bij uitstek geschikt waren voor tolheffing. Daardoor groeiden die nederzettingen uit tot belangrijke pleisterplaatsen.

De belangrijkste weg voor de gemeente Stad Delden was de handelsweg van Deventer naar Hengelo met van daaruit een aftakking via Oldenzaal naar Hamburg en een aftakking via Enschede naar Münster. Vanaf Goor liep een belangrijke handelsweg naar Deventer. Deze liep ter hoogte van Goor (= moeras) over een "Bandijk", die waarschijnlijk niet primair is aangelegd uit handelsoverwegingen, maar om de bisschop in de gelegenheid te stellen zonder te verdrinken zijn burcht te Goor te bereiken. Uit hoofde van de speciale functie van de Bandijk moest deze door alle Twentse marken gezamenlijk onderhouden worden. De lengte van het te onderhouden stuk was afhankelijk van het aantal waardelen dat een marke bezat.

Pas in de jaren dertig van de negentiende eeuw werd de bereikbaarheid van Ambt Delden door bestrating van de weg Deventer-Delden-Hengelo aanzienlijk verbeterd. De aftakking van deze weg naar kasteel Twickel kreeg een zogenaamd macadamdek, genoemd naar de Schotse ingenieur J.L. MacAdam. Hierbij kwam op een onderlaag van leem, keien of breuksteen een wegverharding, bestaande uit twee lagen steenslag. De overige doorgaande verbindingen werden in de periode 1850-1940 verhard, de wegen van lokaal belang na de Tweede Wereldoorlog. Om de aanleg en vooral het onderhoud van de straatweg van Deventer naar Hengelo te bekostigen, werd nabij de grens met de gemeente Ambt Delden een tol ingesteld. In 1932 werd dit tolhuisje aan de Goorsestraat afgebroken, nadat het al jaren geen dienst meer had gedaan.

Een belangrijke uitbreiding van het in 1850 reeds bestaande wegennet heeft nadien alleen plaatsgevonden in en rond de bebouwde kom van de stad Delden. Het verkeer in het centrum van de stad werd in 1972 ontlast door het gereedkomen van een provinciale omleidingsroute ten noorden van de stad.

3.3. Spoorwegen

Tot omstreeks 1850 waren de Twickelse Vaart en de weg van Deventer (Zutphen) naar Hengelo de belangrijkste groeifactoren voor de stad Delden. In de economische ontwikkeling in de tweede helft van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw daarentegen speelde de in de jaren 1865-1866 door de staat aangelegde spoorlijn Zutphen-Lochem-Goor-Delden-Hengelo-Enschede de belangrijkste rol. Het oorspronkelijk iets ten zuiden van de bestaande bebouwde kom van de stad gebouwde station is nog steeds aanwezig. Het is recentelijk gerenoveerd.

4 De stad Delden

In tegenstelling tot veel andere plaatsen in Twente is Delden als stad niet ontstaan bij een havezate, maar de havezate bij de stad Delden. Delden was oorspronkelijk een kransesnederzetting met een zekere concentratie van bebouwing ter hoogte van Vossenbrink en de St. Annabrink. In 1322 kregen de inwoners van deze twee buurten van de bisschop van Utrecht toestemming hun huizen te verplaatsen naar het met een gracht omgeven "Nije Delden" aan de grote weg Amsterdam-Duitsland-Scandinavië. Hier ontstond rond een bestaande kerk de huidige stad Delden, waarvan de stadsrechten in 1333 bevestigd werden.

Aan de genoemde weg groeide Delden uit tot een belangrijke pleisterplaats als van kooplieden uit de hanzesteden, wat zich onder meer uitte in de vestiging van een fors aantal herbergen. Bij de oostelijke Woolderpoort stond herberg "de Zwaan" (tegenwoordig hotel), aan de stadspoort naar Goor herberg "de Engel" en midden in de stad herberg "De Kroon", alsmede "De Zwarte Arend", de "Halve Maan" en "Het Rode Hert".

Aan de belangrijke handelsfunctie van de stad kwam grotendeels een einde tijdens de Tachtigjarige Oorlog, toen Delden afwisselend in handen kwam van Staatse en Spaanse troepen en verscheidene malen door plundering en brandstichting werd getroffen. Toen de Staatsen in 1601 de stad definitief veroverden, viel het besluit de wallen te slechten en de gracht te dempen, zodat vreemde mogendheden zich er niet nogmaals zouden kunnen verschansen. Werd de

Woolderpoort in 1660 gesloopt, de wallen werden feitelijk pas geslecht in de achttiende eeuw. Het dempen van de gracht, die vrijwel altijd droog stond, begon in 1847. De stad Delden bleef na de Tachtigjarige Oorlog als gevolg van de aanwezigheid van kasteel Twickel toch een belangrijke pleisterplaats voor reizigers.

Ondanks het verdwijnen van de verdedigingswerken, die plaats maakten voor moestuinen, bleef de bebouwing van de stad Delden tot aan de Tweede Wereldoorlog grotendeels beperkt tot de binnenstad. Alleen ten westen van de stad, rond de in 1811 gebouwde rooms-katholieke kerk vond een kleine concentratie van bebouwing plaats. Hier ontstond de "Schoppenstede". In de buurten St. Annabrink en Vossenbrink breidde de bestaande lintbebouwing zich enigermate uit. De meeste woningen in de gemeente Stad Delden buiten de eigenlijke stad waren voorzien van een moestuin. Aan de weg naar Hengelo kwam vanaf 1930 een klein villapark tot ontwikkeling.

De belangrijkste uitbreidingen van de bebouwde kom van Delden kwamen gereed in de na-oorlogse periode, toen Delden meer en meer een woonfunctie kreeg. Stad Delden als geheel werd een forensengemeente met een duidelijke concentratie van bebouwing in de westelijke helft van het gemeentelijke grondgebied. Voorbeelden van na-oorlogse stadsuitbreidingen zijn: de Vogelbuurt, Rupertserf en de Braak. Rupertserf is op voormalig grondgebied van de gemeente Ambt Delden gebouwd.

5 Bevolking

Tabel 1 geeft een overzicht van de bevolkingsontwikkeling in de gemeente Stad Delden tussen 1850 en 1940. Ondanks het feit dat zich ook in Delden fabrieken vestigden blijkt het groeitempo tot omstreeks 1890 zeer gering te zijn. Eén van de belangrijkste oorzaken daarvan was de aanwezigheid op korte afstand van plaatsen als Hengelo, Borne en Enschede waar de industrie zich als gevolg van gunstigere vestigingsvoorwaarden veel sneller en grootschaliger ontwikkelde. Met name het naburige Hengelo oefende een grote aantrekkingskracht uit op arbeiders uit Stad Delden. Nadat vanaf het einde van de negentiende eeuw de transportmogelijkheden toenamen werd de stad Delden echter een aantrekkelijke woonplaats voor voornamelijk de hogere personeelsleden van de Hengelose fabrieken en kreeg de groei van de bevolking als gevolg daarvan een flinke stimulans.

De **tabellen 2, 3** en **4** geven samen een overzicht van de ontwikkeling in de ruimtelijke spreiding van de gemeentelijke bevolking sinds het midden van de vorige eeuw. Daarin blijken geen noemenswaardige veranderingen te zijn opgetreden. Op 1 januari 1988, was ondanks de uitbreiding van het grondgebied van de gemeente Stad Delden met een stuk landelijk gebied van de gemeente Ambt Delden, nog steeds ruim 93% in de bebouwde kom van de stad Delden woonachtig.

6 Middelen van bestaan

Hoewel tot begin twintigste eeuw in de stad Delden nog vrij veel melkvee werd gehouden werd het beeld van de stad allerminst door landbouwers bepaald. Het betrof in veel gevallen gewone burgers, die voor eigen gebruik er één of twee koeien op na hielden en wat tuinbouw bedreven.

Voor de economie waren de gilden van de schoenmakers, de snijders en de scheerders en van de smeden, de overige ambachten en de veemarkten van veel grotere betekenis. Delden was het veehandelscentrum voor de wijde omgeving. Rundvee werd verhandeld op het marktplein bij de kerk, varkens in de Molenstraat en paarden in de Langestraat. Bekendheid kreeg de stad voornamelijk door de handel in paarden, waarvan de bloeiperiode viel tussen 1870 en 1939. De Deldense paardenhandel reikte tot in Rusland.

Het weven van linnen ter aanvulling van het inkomen uit het agrarische bedrijf was van oudsher een belangrijke bezigheid in tijden dat er op en rond de boerderij weinig te doen was. Het daarvoor benodigde vlas verbouwden en verwerkten de boeren zelf. Aanvankelijk waren de geweven stoffen bestemd voor eigen gebruik, maar nadat de Twentse linnenfabriqueurs of -handelaren, die tot het begin van de achttiende eeuw linnen kettinggaren uit Westfalen doorverkochten aan bombazijnwevers in Amersfoort, in het begin van de achttiende eeuw besloten de bombazijnindustrie in en rond hun woonplaats op te zetten, werd textiel een belangrijk

handelsprodukt. Afnemers waren ook nu weer de textielfabriqueurs, die om de kwaliteit en de gelijkvormigheid van de produkten te waarborgen de grondstoffen verstrekten en weefgetouwen verhuurden.

De fabricage van textiel in de weefkamers op de boerderijen nog lang een belangrijke bron van inkomsten bleef, vond in de loop van de achttiende eeuw een zekere concentratie van deze activiteit in als Delden plaats. Onvoldoende bestaansmogelijkheden in de landbouw noopten veel mensen hun heil in de dorpen en steden te zoeken. Van de totale beroepsbevolking van Delden was in 1795 ruim 36% vol- of deeltijds werkzaam in de textielnijverheid.

Het bleken van de in de stad Delden geweven stoffen vond plaats op één van de buiten de stadspoorten gelegen stadsbleken. Daarvan vormden de St. Annableek ten zuidwesten van de stad en de bleek op de Mors ten oosten van de stad voorbeelden. De tweede vorm van "finishing" was het verven van het doek. Dit geschiedde door het doek in een sloot met rottende bladeren te dompelen (= modden), waardoor het zwart werd.

In de loop van de tijd drong katoen het linnen op de achtergrond. Deze overschakeling kreeg een belangrijke stimulans in 1830, toen Vlaanderen wegviel als produktiegebied van katoenen stoffen bestemd voor Nederlands Indië en de Nederlandsche Handel Maatschappij op zoek ging naar nieuwe produktiegebieden. De keus viel op Twente, waar het vervaardigen van textiel al een lange traditie kende. Om de wevers met de nieuwste uit Engeland afkomstige weeftechniek van de mechanische snelspoel (in de plaats gekomen voor de met de hand doorgeworpen "smietspoel") vertrouwd te maken, werd in de stad Delden in 1835 een weefschool opgericht. De introductie van de nieuwe weeftechniek en het gebruik van eveneens uit Engeland afkomstige fijnere garens had een concentratie van de textielnijverheid in speciale weefhuizen tot gevolg.

De eersten die in de stad Delden een katoenweverij startten (1840) waren de gebroeders Putmeier. Uit dezelfde tijd dateerde ook de weverij van de firma Goosselink & Tijert, die in 1866 in de Deldense industrie het gebruik van stoom introduceerde. Later werd dit de firma Schräder, Schneider, Tijert & Co., waarvan F.C. Schneider in 1905 een wollenstoffenweverij, sterkerij en apprêtuur oprichtte. Er werden onder ander fijne wollen stoffen voor kloosterzusters en kasjmirs voor de Scheveningse, Nunspeetse en Staphorster klederdrachten gefabriceerd. Later nam Tilburg, het wolcentrum van Nederland de produktie van die stoffen over.

De pioniersrol van de firmanten Schräder, Schneider en Tijert bleek opnieuw in 1915, toen zij voor het aandrijven van de getouwen en andere machines als eersten overschakelden op elektriciteit. Toenemende concurrentie van synthetische stoffen als kunstzijde (rayon) sinds de jaren dertig en de moeilijkheden na de Tweede Wereldoorlog leidden in 1952 tot

het faillissement van de weverij. De wolafdeling werd tot 1970 als zelfstandig bedrijf voortgezet onder de naam "Deldense Wollenstoffenfabriek N.V.". De gebouwen van de eerste stoomfabriek van Delden staan nog steeds aan de Zuiderhagen. Ook andere textielbedrijven vestigden zich te Delden, waaronder een zijdeweverij aan het Twentekanaal en een dekenfabriek van Fickert en Wap.

Hoewel de textielnijverheid in de periode 1850-1940 in de gemeente Stad Delden de leidende tak van industrie was, vestigden zich, uitgaande van de huidige gemeentegrenzen, ook andersoortige fabrieken en bedrijven en bleven ambachten belangrijk. Zo bouwden in 1926 enkele fabrikanten uit Enschede en één uit Almelo in de gemeente Ambt Delden een proeffabriek van chemische stoffen. In 1931 zou voor de betreffende firma, de N.V. Chemische Fabrieken "Servo", een nieuwe fabriek worden gebouwd op een lokatie aan de geprojecteerde haven van Enschede, maar hiervoor werd geen toestemming verleend. Zodoende bleef "Servo" tot 1970 gevestigd te Ambt Delden, in welk jaar ook de fabriek overging naar de gemeente Stad Delden. Zij onderging in 1938 een belangrijke uitbreiding door overname van de N.V. Chemische Fabriek Dr. K.A. Ockinga te Enschede, waarvan het bedrijf in de loop van dat jaar werd overgebracht naar Ambt Delden. Behoorden tot het oorspronkelijke produktiepakket voornamelijk hulpmiddelen voor de textielindustrie, later werd het programma uitgebreid met hulpmiddelen voor de leerindustrie en de lak- en vernis-industrie, aardolieprodukten, synthetische wasmiddelen, emulgatoren, etcetera.

De geschiedenis van het molenaarsbedrijf in de gemeente stad Delden van vóór 1970 eindigde na de Tweede Wereldoorlog met het afbreken van de stadskorenmolen op de Molenesch ten noordoosten van de stad. Binnen de huidige grenzen bevindt zich drie kilometer ten oosten van de stad, bij Carelshaven alleen nog de gerestaureerde houtzaagmolen van Twickel. De huidige zagerij bevindt zich in een gebouw naast de voormalige molen.

7 Sociale en culturele voorzieningen

7.1. Kerken en begraafplaatsen
In 1850 vormden de Nederlandse hervormden van de gemeente Stad Delden samen met die van de gemeente Ambt Delden en die van de buurschappen Oele en Beckum in de gemeente Hengelo één kerkelijke gemeente. Er waren twee predikanten, waarvan de oudste afwisselend gekozen werd door de kerkeraad en de bewoners van Twickel en de jongere aanvankelijk door de burgemeester van Delden en de bewoners van Twickel gezamenlijk, maar na afkoop van de rechten in het begin van de negentiende eeuw uitsluitend door Twickel. Het aantal lidmaten van de Nederlandse hervormde gemeente in de stad bedroeg in 1850 ongeveer 750, ofwel ruim 50% van de totale bevolking. De rest van de bevolking was toen hoofdzakelijk rooms-katholiek. Nam het aandeel van het rooms-katholieke bevolkingsdeel daarna toe tot 63,6% in 1947, dat van de Nederlandse hervormden onderging in dezelfde periode een sterke daling. In 1947 bedroeg hun aandeel 26,7%. In de na-oorlogse periode nam van beide kerkelijke gezindten het aandeel in de totale bevolking af, voornamelijk ten gunste van de groep van mensen, die zich niet kerkelijk verbonden voelt, en in mindere mate van de gereformeerde kerk. Op 31 december 1989 was de verdeling van de bevolking over de verschillende groepen als volgt: rooms-katholiek 58%, Nederlands hervormd 19%, gereformeerd (synodaal) 4% en geen 19%.

In 1809 werden vóór de Reformatie aan de katholieken toebehorende kerken in het algemeen teruggegeven aan de

oorspronkelijke eigenaren te weten in die plaatsen, waar zij op dat moment in de meerderheid waren. In het overwegend hervormde Delden bleef de oorspronkelijk katholieke "Oude Blasius" in handen van de Nederlandse hervormden. De katholieken beschikten reeds sinds 1786 over een nieuwe kerk aan de Goorsestraat. Tot dan toe hielden ze gedurende vele jaren diensten op twee verschillende plaatsen buiten de stad. Zo werden in de achttiende eeuw kerkhuizen aangetroffen op het erve Rosink op de Deldeneresch en op het erve Harmelink in de marke Woolde. Het tegenwoordige kerkgebouw van de H.H. Blasius- en Josephusparochie (Langestraat 76) dateert uit 1873. Voor de realisatie van dit nieuwe gebouw moest eerst de oude kerk worden afgebroken en tijdelijk worden vervangen door een nood- of hulpkerk. De eerste steen voor de nieuwe kerk werd gelegd op 26 mei 1872.

De instituëring van een eigen Gereformeerde Kerk in Delden geschiedde in 1905. Daarvóór waren de lidmaten van die kerk voor kerkbezoek aangewezen op Hengelo, waar al sinds 1892 een Gereformeerde Kerk in Nederland bestond. Laatstgenoemde kerkelijke groepering was in dat jaar voortgekomen uit de Nederduitsch Gereformeerde Kerken (Dolerenden) en een groot deel van de Afgescheidenen, die beide door afsplitsing uit de Nederlands hervormde moederkerk respectievelijk in 1834 en 1886 waren ontstaan. De gereformeerden van Delden kwamen aanvankelijk bijeen in een gedeelte van een pand aan de Schoolstraat (op de plaats waar tegenwoordig het bejaardencentrum Jan Lucaskamp staat), maar in 1911 kon een eigen kerkgebouw (zonder toren) aan de Noorderhagen in gebruik worden genomen. Een uitbreiding van het gebouw kwam in de jaren 1978-1979 tot stand.

In 1980 telde de gemeente Stad Delden drie begraafplaatsen. Aan de Langestraat lag de in 1829 gestichte Algemene Begraafplaats, waarop zich onder meer de grafkelder van baron R.F. van Heeckeren van Wassenaar en zijn echtgenote gravin M.A.M.A. von Aldenburg Bentinck (de laatste eigenaars/bewoners van kasteel Twickel) bevindt, aan 't Kip de begraafplaats van de rooms-katholieken en achter de Hengeloschestraat een joodse begraafplaatsje, waarop nog slechts twee stenen aanwezig zijn.

7.2. Scholen

De invloed van de bewoners van kasteel Twickel op het wel en wee in zowel de gemeente Ambt als Stad Delden kwam, behalve op het gebied van de inspraak bij kerkelijke aangelegenheden, in de loop van de achttiende eeuw ook duidelijk tot uitdrukking in het onderwijs. Met uitzondering van Zeldam en Wiene kregen de stad Delden en alle overige buurschappen in de gemeente Ambt Delden een eigen door Twickel gefinancierde en beheerde school. In Wiene en Zeldam werd een gezamenlijke school gebouwd.

Met financiële steun van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werd rond 1842 door onderwijzer J.B. Wilterdinck een herhalingsschool opgericht. Het departement Delden, Borne en

Hengelo van die Maatschappij richtte in 1865 vlak bij de spoorlijn (waar thans de showroom van een garage staat) een bewaarschool op. In 1979 werd het pand verkocht aan de gemeente, die er een school voor Nuttige Handwerken onderdak bood. In 1900 kwam op de hoek van de Molenstraat en de Kattenbotstraat een nieuwe, vierklassige openbare lagere school gereed. Inmiddels is deze school afgebroken. Er staan nu huizen van de Jan Lucaskamp. De eerste bijzondere scholen in de stad Delden dateren uit het begin van de twintigste eeuw, evenals scholen voor voortgezet onderwijs: de Biologische School en een school voor Mavo.

Op 1 januari 1990 telde de gemeente zeven scholen, waarvan vijf basisscholen en twee scholen voor voortgezet en/of ander onderwijs. Tot de basisscholen behoorde onder andere de rooms-katholieke "Twickelo school" aan de Langestraat. Van een in de eerste helft van de twintigste eeuw gebouwde rooms-katholieke jongensschool aan de Langestraat zijn de gebouwen nog aanwezig, maar deze hebben hun oorspronkelijke functie verloren; de gebouwen van een eveneens aan de Langestraat gebouwde meisjesschool uit dezelfde periode zijn inmiddels afgebroken.

7.3. Gezondheidszorg

Tot de verbeteringen betreffende de algemene volksgezondheid heeft de komst van nutsvoorzieningen als een drinkwaterleidnet belangrijk bijgedragen. De geschiedenis van de aanleg van een drinkwaterleiding in Stad Delden begint in 1885, toen baron R.F. van Heeckeren van Wassenaar daartoe opdracht gaf. Op zoek naar een artesische bron voor de geplande waterleiding, die in eerste instantie was bedoeld om op het kasteel over voldoende bluswater te beschikken, stuitte men bij het slaan van de put niet op zoet water maar op steenzout. Dit kostbare mineraal was gevormd in een geologische periode voor het Pleistoceen. Toch kreeg Twickel en later ook Delden een waterleiding, al moest het water onder Almelo weggehaald worden. De elf kilometer lange leiding liep over Twickels gebied en werd tot 1955 beheerd door de "Twickelsche Hoogdrukwaterleiding". In dat jaar nam de Waterleiding Maatschappij Overijssel de waterleiding over.

Aanvankelijk waren op de leiding van Twickel alleen het kasteel en de woningen van de diverse bazen aangesloten, maar in 1894 liet de baron ook leidingen aanleggen naar een aantal punten (openbare kranen) in de stad Delden. Later volgde de aansluiting van de particuliere woningen. Voor het verkrijgen van de benodigde leidingdruk verrees iets ten noordwesten van de stad, bij uitspanning Hoogspel en de stadskorenmolen een watertoren. Als dank voor de aanleg van de waterleiding kreeg de baron op de Markt een monument: een fontein met lantaarn en leeuwekoppen en het opschrift: "Dankbare hulde van het Bestuur en de Burgerij van de Stad Delden aan Dr. R.F. baron Heeckeren van Wassenaer voor de door hem in de gemeente aangelegde waterleiding. Nov. 1894".

De kwaliteit van de gezondheidszorg werd aanzienlijk

verbeterd met het gereedkomen van het eerste ziekenhuis van Delden in 1903. Zes zusters van de Congregatie St. Jozef te Amersfoort begonnen hier hun werk met twee ziekenzaaltjes en vier bedden. Nadat het in de loop van de tijd herhaaldelijk uitgebreide ziekenhuis in april 1973 werd afgebroken, volgde op 26 september van dat jaar de officiële opening van een nieuw verpleegtehuis te Delden.

8 Ontwikkeling 1850 - 1940

Typering:
Esnederzetting.

Functie:
Verzorgingskern.

Ruimtelijke ontwikkeling:
De stad Delden is ontstaan als agrarische nederzetting aan de weg Amsterdam - Duitsland. Ze groeide al snel uit als belangrijke pleisterplaats en werd omwald.
In de periode 1850 - 1940 is de vorm van de omwalling nauwelijks aangetast. Naast verdichting heeft geen uitbreiding plaatsgevonden. Ook de aanleg van de spoorlijn (1865-1866) en de bouw van het station ten zuiden van de stad hebben niet tot grote bouwactiviteiten geleid.

Kaart ca. 1850

Kaart ca. 1900

Kaart ca. 1940

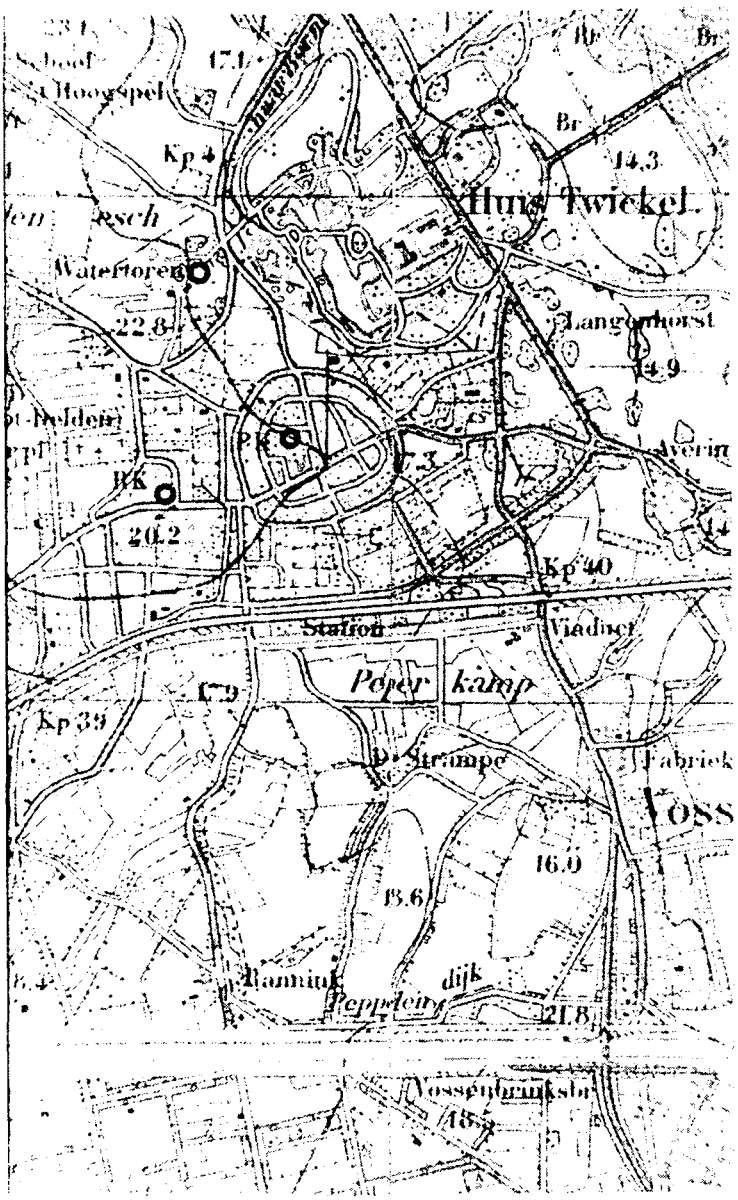

Schaal : ca. 1:15000
Bron : Topografische kaarten van Nederland
Kaart ca. 1850, verkend 1848
Kaart ca. 1900, verkend 1881, herzien 1903
Kaart ca. 1940, verkend 1933

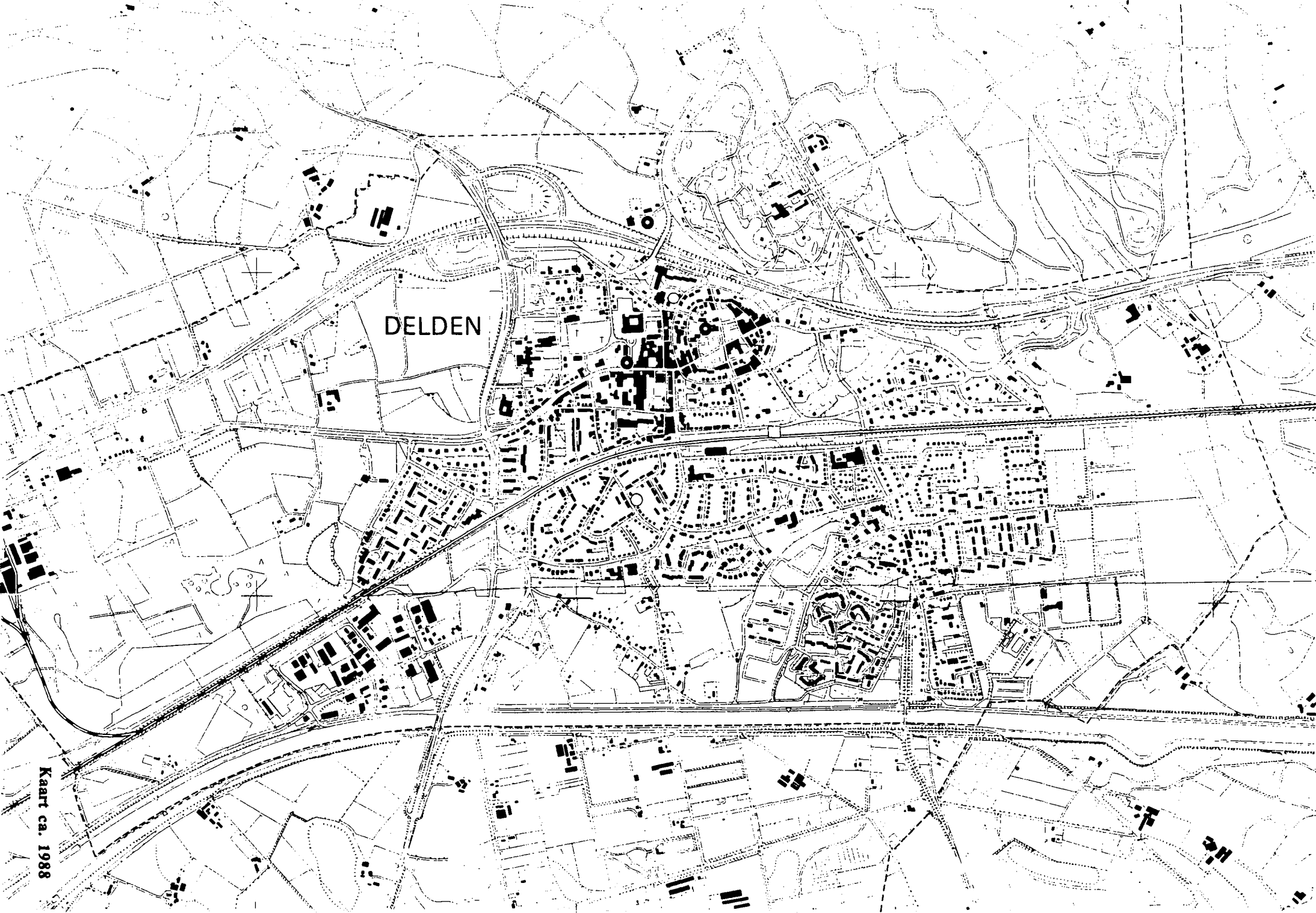

Kaart ca. 1988

Bronnen

Literatuur Stad Delden en regio:
*Buter, A., Portret van Delden, Enschede, 1972.
*Cleverens, R.W.A.M., Het huis Twickel en zijn bewoners, een adellijke familiegeschiedenis, Alphen aan den Rijn, 1981.
*Gemeentegids Stad Delden, 1990/1991, Stad Delden, 1990.
*Haverkate, H., Groeten uit Delden, Hengelo, 1976.
*Haverkate, H., Krabbels op oude ansichten, Oldenzaal, 1975.
*Haverkate, H., Vruchten plukken, oogst van vijfenzeventig jaar gezondheidszorg in Delden, 1903-1978, Delden, 1978
*Kolks, Z., De kerken van Delden, Delden, 1987.
*Leyssius-Vermunt, B.E., De Twickeler Schipvaart, Reilen en zeilen van 1772 tot 1862, uitgegeven door departement Delden van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen ter gelegenheid van de expositie "de Twickeler Schipvaart", Delden, 1980.
*Nota Langestraat Stad Delden, Stad Delden, 1973.
*Twickeler Schipvaartwandeling, Hengelo, 1968.
*Wonink, H., Twickel, zijn heeren en vrouwen, zijn have en goed, z.p., 1986.

Kaarten:
*Bodemkaart van Nederland. Stiboka, Wageningen, 1985.
*Kadastrale minuutkaart 1832, Rijksarchief Overijssel, Zwolle.
*Topografische kaart van Nederland, ca. 1850, 1900, 1935, 1950, 1960, 1976 en 1985. Topografische Dienst Delft/Emmen.

Archieven:
*Databank Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Sociale geografie, 1988.

*Gemeenteverslagen 1850-1940, Rijksarchief Overijssel, Zwolle
*Verslagen van Gedeputeerde Staten 1850-1940, Rijksarchief Overijssel, Zwolle.

Tabellen

Tabel 1
Loop van de bevolking in de gemeente Stad-Delden tussen 1850 en 1940.

Jaar[1)]	Aantal inwoners	Index(1850=100)
1850	1.590	100
1860	1.606	101
1870	1.653	104
1880	1.693	106
1890	1.780	112
1900	2.002	126
1910	2.146	135
1920	2.316	146
1930	2.857	180
1940	3.265	205

1) Cijfers per 31 december

Bron: Databank Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Sociale Geografie, 1988.

Tabel 2
Aantal inwoners en woningvoorraad per onderdeel van de gemeente Stad-Delden in 1849.

Onderdeel	Aantal inwoners[1)]	Woningvoorraad[1)]
Stad-Delden	1.565	350
Gemeente Stad-Delden	**1.565**	**350**

1) Cijfers bij benadering

Bron: Steden en dorpen in Overijssel, 1980.

Tabel 3
Aantal inwoners en woningvoorraad per onderdeel van de gemeente Stad-Delden op 1 mei 1947.

Onderdeel	Aantal inwoners	Woningvoorraad
Stad-Delden	3.638	684(54)
Gemeente Stad-Delden	**3.638**	**684(54)[1)]**

1) (...) = aantal boerderijen en/of tuinderswoningen.

Bron: Uitkomsten van de volks- en beroepstelling van 31 mei 1947.

Tabel 4
Aantal inwoners en woningvoorraad per onderdeel van de gemeente Stad Delden op 1 januari 1988.

Onderdeel	Aantal inwoners[1)]	Woningvoorraad[1)]
Stad Delden	7.395	2.601
Buitengebied Stad-Delden	124	33
Gemeente Stad Delden	**7.519**	**2.634**

1) De genoemde aantallen zijn gemeentelijke opgaven; ze kunnen daardoor afwijken van de C.B.S.-cijfers.

Bron: Statistieken R.O.I., Aantal inwoners en woningvoorraad per onderdeel van de gemeenten van Overijssel, 1988.

Kaart 1

DE LIGGING VAN DE GEMEENTE IN TWENTE

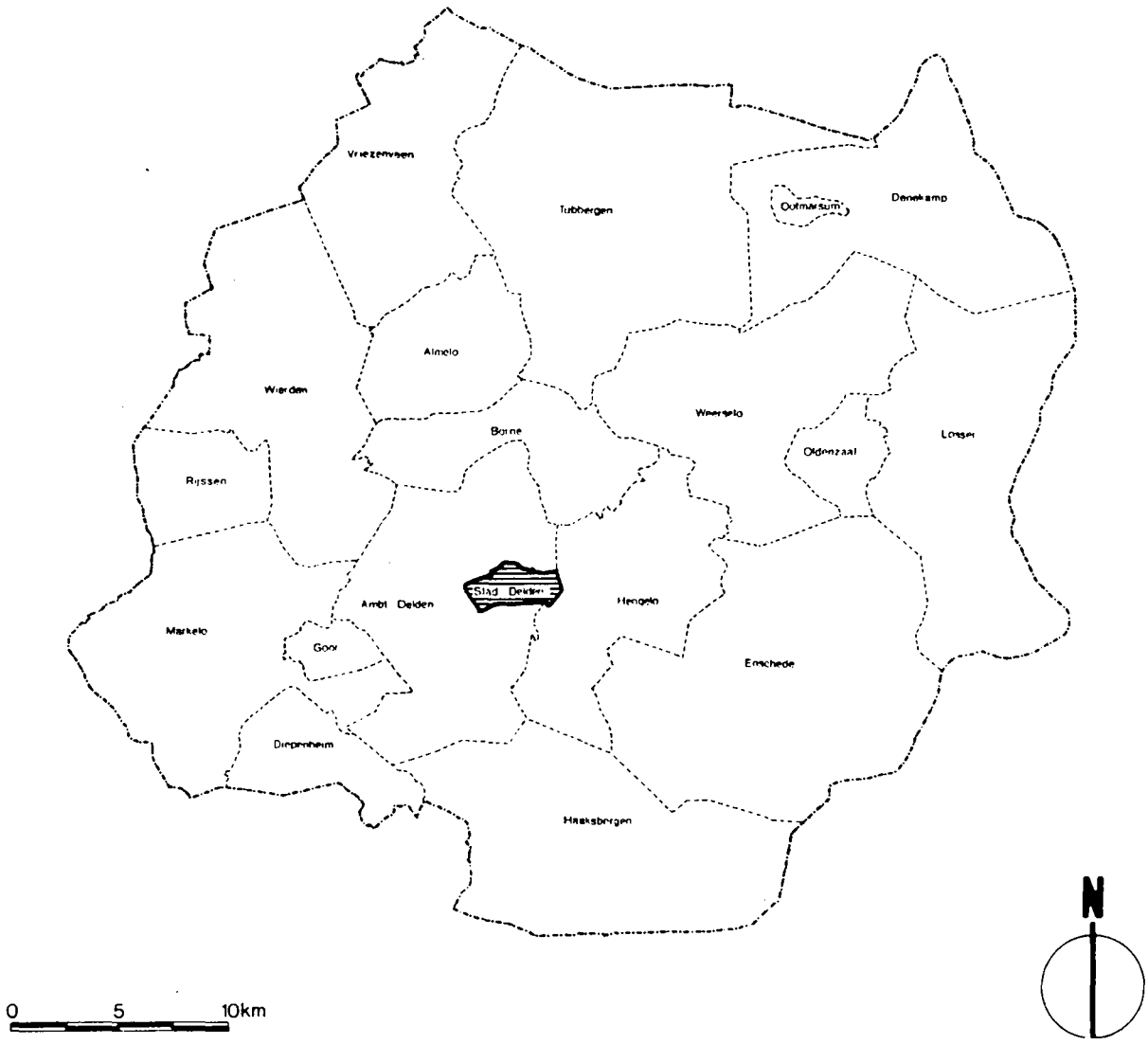

-·-·-·- Grenzen van Twente
- - - - - Gemeentegrenzen

Bron: Atlas van Nederland, deel 1, 1984.

Kaart 2

BODEMGESTELDHEID EN GEOLOGIE

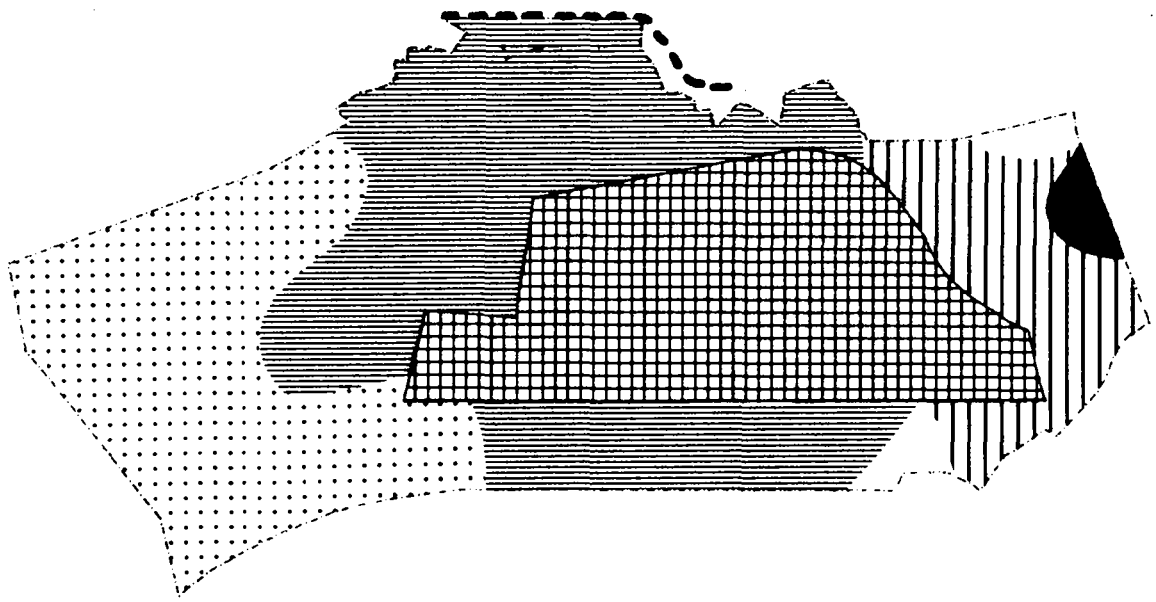

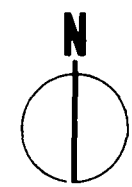

- Enkeerdgronden met een 30 tot 50 cm dik cultuurdek
- Kleine, geïsoleerde dekzandkop met een tenminste 30 cm dik cultuurdek
- Schrale zandgronden met keileemlaag beginnend tussen 40 en 120 cm
- Overige schrale zandgronden (veldpodzolgronden)
- Verschillende soorten beekafzettingen
- Smeltwatergeul
- Bebouwde kom

Bron: Bodemkaart van Nederland, 1985.

Kaart 3

LANDGOEDEREN IN 1965 EN MARKEN

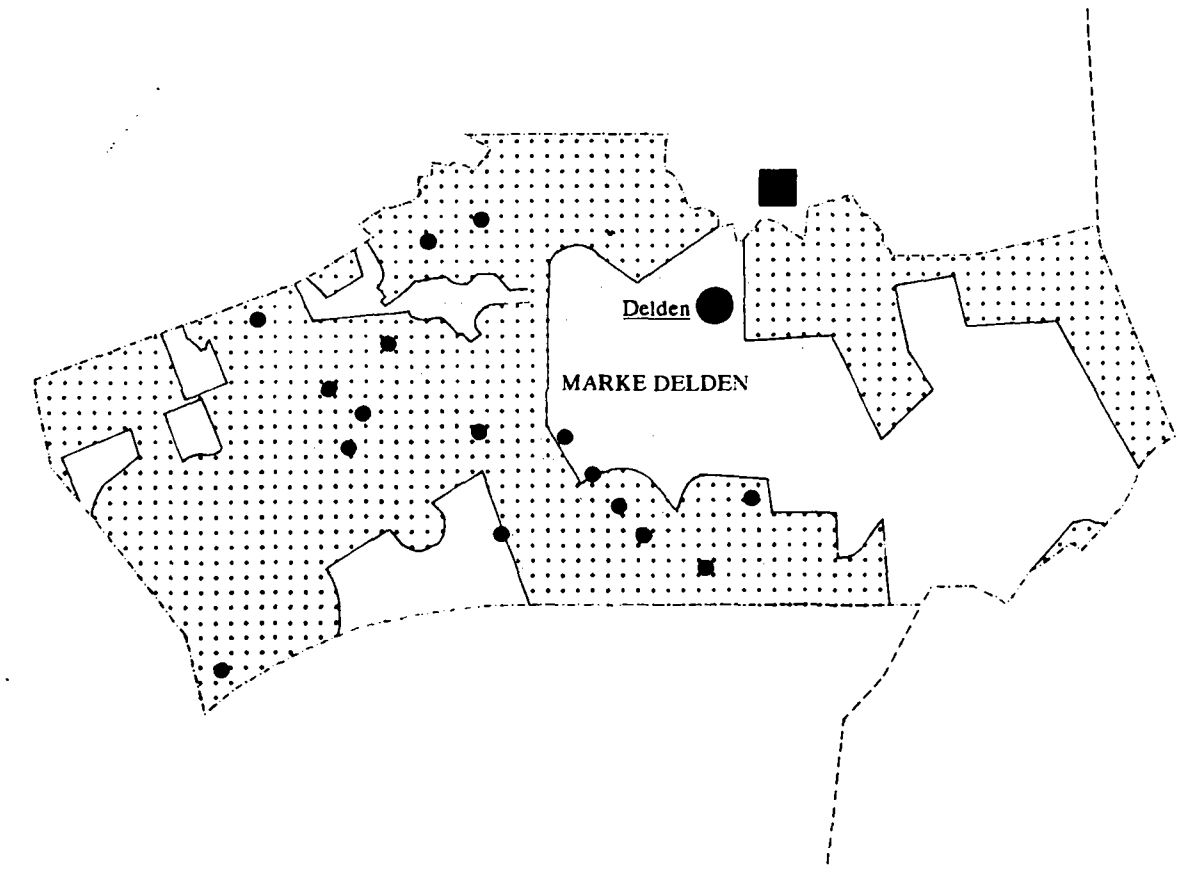

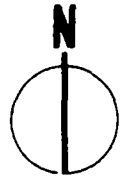

- Gemeentegrens op 1 januari 1989
- Markegrens
- Gronden behorend tot het landgoed Twickel (gemeente Ambt Delden)
- Kasteel Twickel
- Boerderij van Kasteel Twickel
- Stad

Bron: Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1924; en Jaarboek Twente 1965.

Kaart 4

INFRASTRUCTUUR

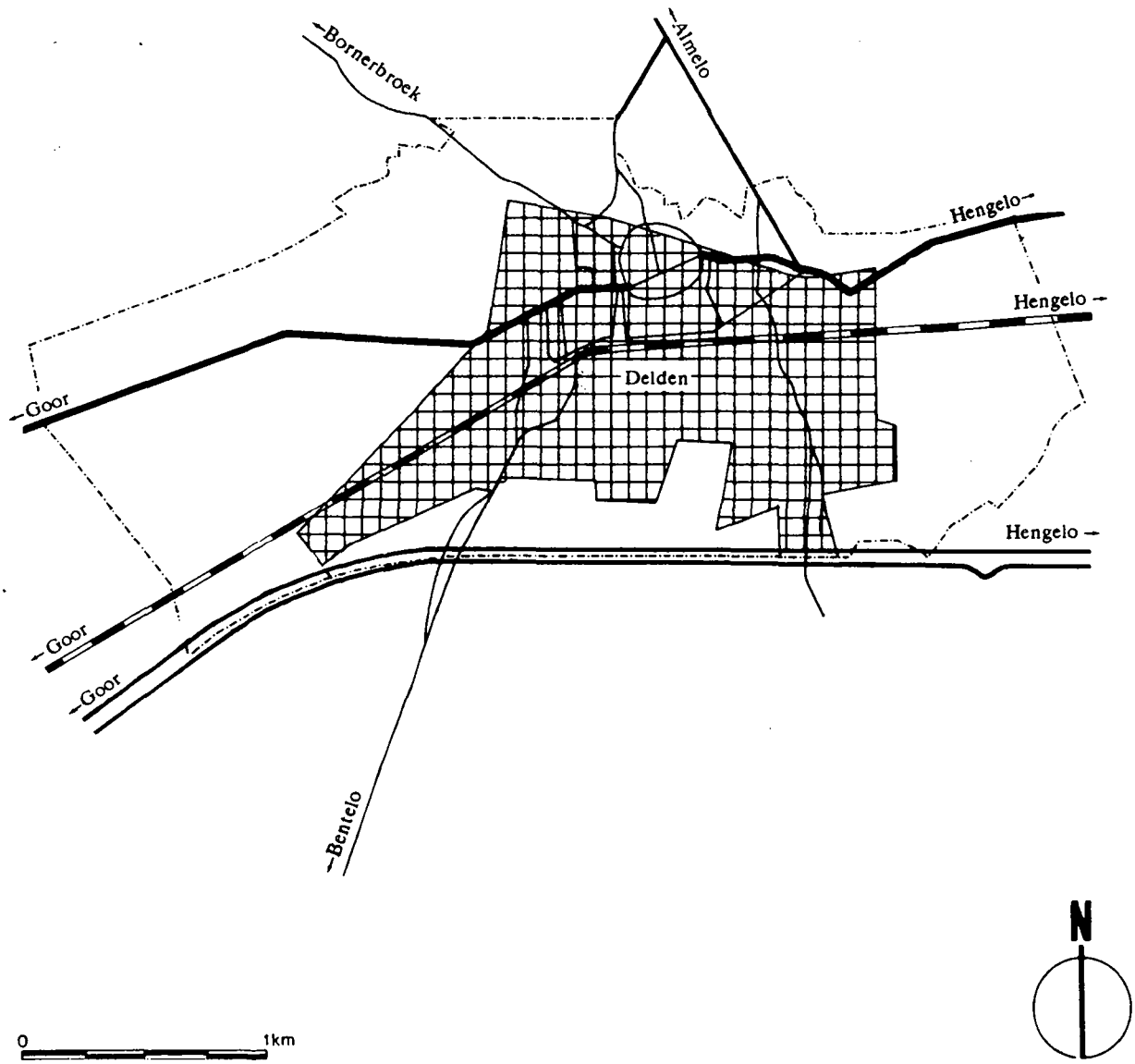

Twentekanaal (Zutphen-Enschede)
Straatweg in 1850
Grind-, macadam-, puin- en/of schulpweg in 1850
Belangrijkste tussen 1850 en 1940 verharde/aangelegde wegen
Spoorlijn aangelegd door de staat
Bebouwde kom in 1984

Bron: Topografische kaarten van omstreeks 1850, 1935 en 1972.

Kaart 5

GEMEENTE STAD-DELDEN OMSTREEKS 1865

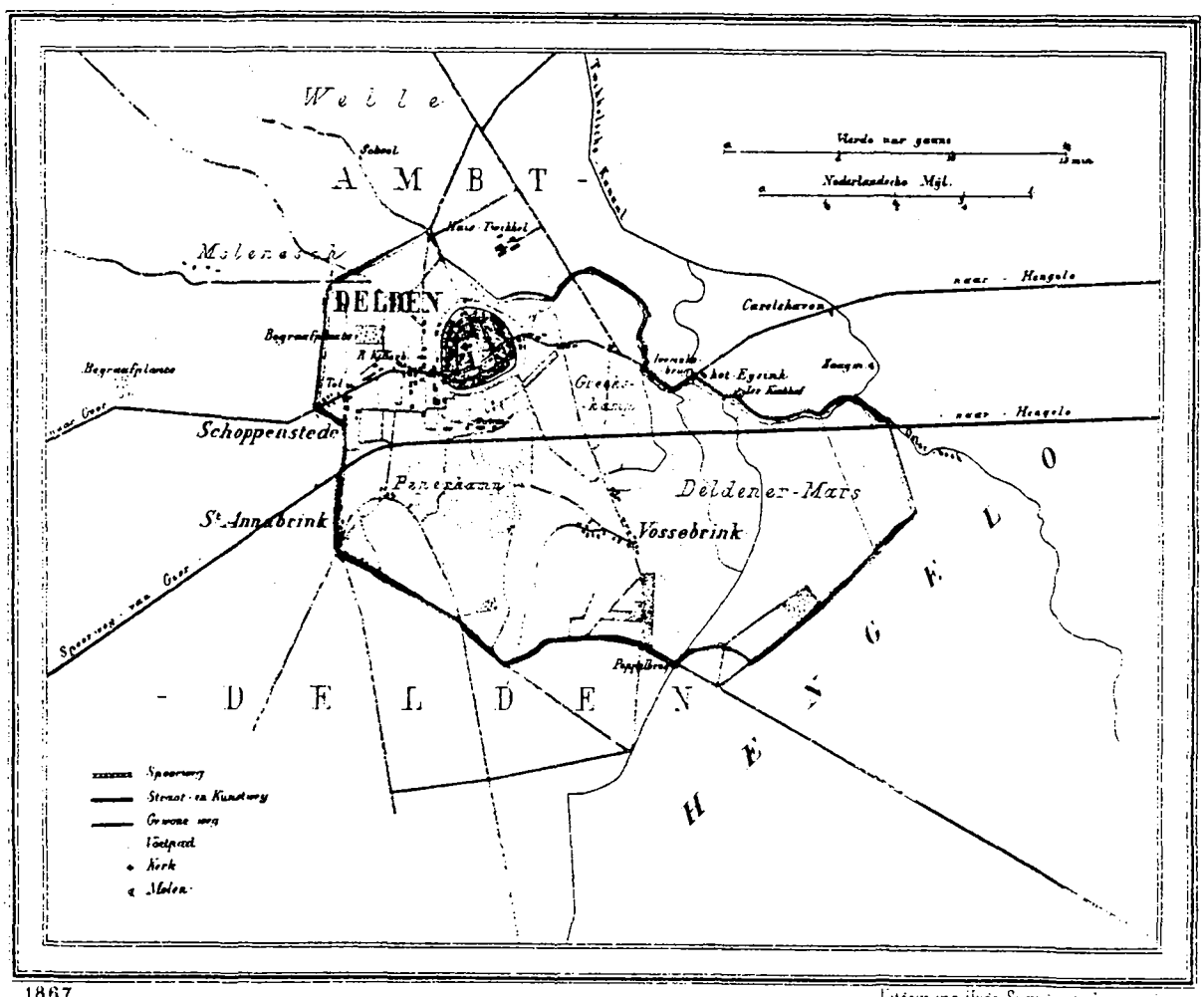

1867.

508 Bunders. 1600 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

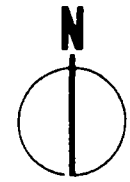

Bron: Gemeente-atlas van Nederland, 1971 .

Kaart 6

GEMEENTE STAD-DELDEN OMSTREEKS 1972

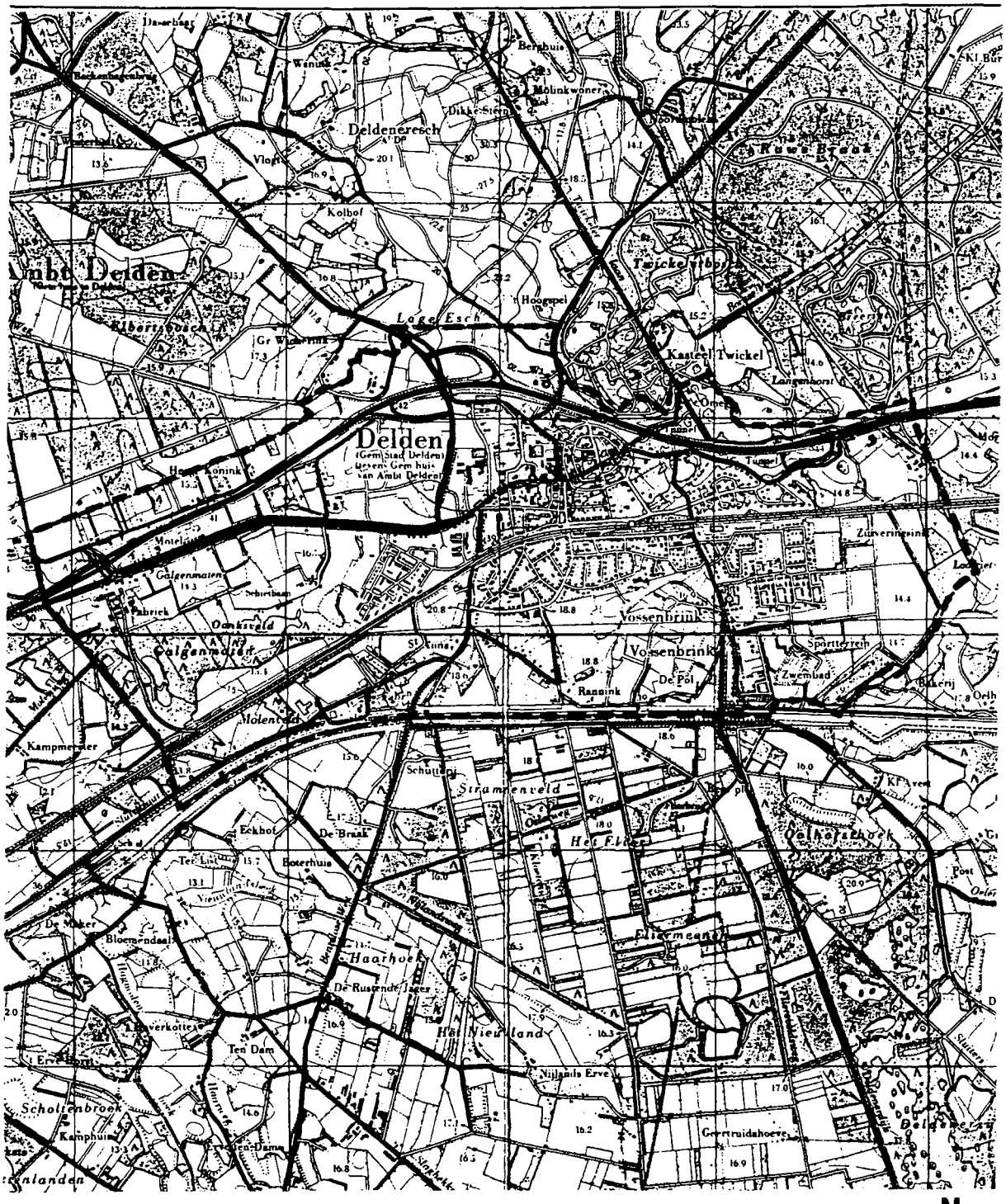
Delden
Deldeneresch
Lage Esch
Kasteel Twickel
Vossenbrink
Galgenmaten
Molenveld
Stramenveld
Haarhoek
Het Nieuwland
Ten Dam
Scholtenbroek
Kolbof
Eckhof
De Brink
Boterhuis
Bloemendaal
Kampmeester
Fabriek
Zwembad
Sportterrein
Geertruidshoeve
Nijlands Erve
Kamphuis
Ranink
De Pol
Hoogepel
Molenkwoners
Berghuis
Wanink
Vlogt
Oomkreeld
Schuttenbrink
De Rustende Jager
Ellermeanen
Oelkerhoek
Zuiderringsingel
Langenhorst
Tuggel
Schiertbeen
Schuttenbrink
Kampmeester
De Maker
Erve Hoorn
Ter Lint
Nieuwe Delden
Dikke Sieg
Kl. Bur
Post
Oelh
Kerij
Slotterhofstr.
Hoorneed
Hoorneed-Dam
Sluiterweg
Oldenzaalsestraat
Molenbeek
Nieuwe Delden
Delden
(Gem. Stad Delden)
Gesem. Gem. huis
van Ambt Delden
Ambt Delden
Elbertsveesch
Gr. Wijnink
Hen. Koninkl
Motel
Galgenmaten
Fabriek
Oomkreeld
Molenveld
Kampmeester
Schuttenbrink
Stramenveld
Eckhof
De Brink
Ter Lint
Boterhuis
Bloemendaal
De Maker
Haarhoek
De Rustende Jager
Ellermeanen
Oelkerhoek
Ten Dam
Erve Hoorn
Scholtenbroek
Kamphuis
Hoorneed-Dam
Geertruidshoeve
Nijlands Erve
Het Nieuwland
Stramenveld
Vossenbrink
Ranink
De Pol
Zwembad
Sportterrein
Zuiderringsingel
Langenhorst
Tuggel
Kasteel Twickel
Twickelerbos
Hoogepel
Molenkwoners
Berghuis
Wanink
Vlogt
Kolbof
Deldeneresch
Dikke Sieg
Lage Esch
Elbertsveesch
Gr. Wijnink
Hen. Koninkl
Motel
Galgenmaten
Fabriek
Oomkreeld
Schiertbeen
Kampmeester
Schuttenbrink
Stramenveld
Eckhof
De Brink
Ter Lint
Boterhuis
Bloemendaal
De Maker
Haarhoek
De Rustende Jager
Ellermeanen
Oelkerhoek
Ten Dam
Erve Hoorn
Scholtenbroek
Kamphuis
Hoorneed-Dam
Geertruidshoeve
Nijlands Erve
Het Nieuwland
Stramenveld
Vossenbrink
Ranink
De Pol
Zwembad
Sportterrein
Zuiderringsingel
Langenhorst
Tuggel
Kasteel Twickel
Twickelerbos
Hoogepel
Molenkwoners
Berghuis
Wanink
Vlogt
Kolbof
Deldeneresch
Dikke Sieg
Kl. Bur
Post
Oelh
Kerij
Slotterhofstr.
Hoorneed
Hoorneed-Dam
Sluiterweg
Oldenzaalsestraat
Molenbeek
Nieuwe Delden
Delden
(Gem. Stad Delden)
Gesem. Gem. huis
van Ambt Delden
Ambt Delden